

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

ISSN 1392–2831 *Tautosakos darbai* XXII (XXIX) 2005

Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka. Surinko Jonas Basanavičius; parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, t. 1–15. Vilnius, 1993–2004.

Taip pavadinta neseniai baigta leisti išpūdinga penkiolikos tomų žymiojo lietuvių kultūros veikėjo Jono Basanavičiaus tautosakos darbų serija. Ji supažindina su visa J. Basanavičiaus sukaupta tautosakos medžiaga bei tyrinėjimais.

Dauguma seniai spausdintų J. Basanavičiaus darbų buvo tapę bibliografinėmis retenybėmis, prieinamomis nebent mokslininkams. O ir jiems kai kurie vertingi jo tekstai buvo beveik nepasiekiami, nes išspausdinti labai retuose leidiniuose. Tik „Lietuviškos pasakos įvairios“, pirmąsyk išleistos Amerikoje 1903–1905 m., buvo sulaukusios kelių leidimų. O tai, kas dabar skelbiama VIII, XII ir dalyje XI tomo, apskritai niekada nebuvo publikuota. Taigi naujasis leidinys užpildo nepaprastai didelę mūsų kultūros spragą.

Pirmojo „Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekos“ tomo išleidimo data – 1993 metai, paskutinių, XII ir XV, – 2004-ieji. Vienus tomus išleido „Vaga“, kitus – jau Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, kurio mokslininkams, akademikui Leonardui Saukai ir daktarui Kostui Aleksynui, priklauso laurai už leidinio sumanymą ir šio sumanymo įgyvendinimą. Kaip tik jie atliko visą didžiulį parengimo darbą, padėdami vos vieno kito talkininio (be kitų, redaktoriaus Vito Agurkio). Kiekviename tome pateikiamas išsamus L. Saukos įžanginis straipsnis (išskyrus IX tomą) ir abiejų rengėjų paaiškinimai, komentarai bei kiti reikalingi priedai, įskaitant ir žodynėlį, be kurio kai kurių tekstų tikrai nesuprastume.

Leidinio projektas bedirbant šiek tiek keitėsi. Iš pradžių buvo sumanyta išleisti dvy-

lika tomų, tačiau prasidėjusi „Vagos“ leidyklos reorganizacija darbą labai sulėtino, o ilgainiui projekto apimtis išsiplėtė iki penkiolikos tomų. Atsiradus galimybei leidybą paspartinti, jos ėmėsi pats Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

„Vagos“ išleistuose pirmuosiuose šešiuose tomuose pateikiamos J. Basanavičiaus Amerikoje leistos pasakos, o tolesniuose devyniuose (VII–XV) sudėti visi kiti J. Basanavičiaus veikalai, aprėpiantys neskelbtus tautosakos šaltinius, tyrinėjimus bei kitokią medžiagą. J. Basanavičiaus skelbta tautosaka užrašyta įvairiose vietovėse, bet labiausiai pažymėta jo gimtinė – Ožkabaliai ir jo apylinkės.

Pats J. Basanavičius savo pasakų tomų nebuvo numeravęs, tad naujosios serijos rengėjai pradėjo nuo didžiausio pasakų rinkinio „Lietuviškos pasakos įvairios“. Šios iš tiesų labai įvairios pasakos labiausiai domino ir leidinio populiarumo siekusią „Vagos“ leidyklą. Jei žiūrėsime paties J. Basanavičiaus publikacijų chronologijos, šias pasakas jis išleido po pirmųjų dviejų „Lietuviškų pasakų“ knygų (1898, 1902), kuriose sudėtus tekstus traktavo kaip medžiagą mitologijai tirti (tai skelbiama knygų paantraštėje: „Medega lietuviškai mitologijai“, be to, tas pasakas jis ir grupavo pagal mitines būtybes: nuo aitvarų, kaukų iki žalčių ir slibinų). „Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekoje“ šios dvi pasakų knygos skelbiamos V ir VI tome.

VII tome spausdinama 1903 m. Amerikoje pasirodžiusi knyga „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ su didele studija „Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių“. Šią knygą

J. Basanavičius dedikavo anksti mirusiai žmonai: „Vėlelei neužmiršamosios Ellės“.

Iš 827 knygoje skelbiamų tekstų 562 užrašė Vilius Kalvaitis. Taigi vyrauja tekstai iš Mažosios Lietuvos, keletas yra iš kitur, net iš šiaurės ir rytų Lietuvos, vienas kitas iš Žemaitijos, JAV lietuviškos spaudos.

VIII tome – „Ožkabalių pasakos ir sakmės“ – skelbiama anksčiau niekada nepublikuota tautosaka. Pasak L. Saukos, J. Basanavičius, išleidęs keturis toms „Lietuviškos pasakos įvairios“, ketino leisti pasakų ir daugiau, bet atsirado kitų neatidėliotinų darbų, tad sumanymas nebuvo įgyvendintas. Tačiau išliko rankraštis (LMD I 133), kuriame sudėtos pasakos ir sakmės, užrašytos jo brolio Vinco. Tomas ir sudarytas iš šių tekstų.

IX–X tomai – „Ožkabalių dainos“. Žinome, jog pirmasis šių dainų leidimas (1902) buvo be melodijų. Dabar, naujai parengtoje laidoje, Ožkabalių dainos skelbiamos su kunigo Prano Narjausko užrašytais melodijomis (jas parengė Eligija Garšvienė).

Įdomu, jog arti šimto skelbiamų dainų tekstų jaunystėje užrašė pats J. Basanavičius, kiti užrašyti brolio Vinco ir Vinco Vaičiailio. Rinkinyje publikuojama daugiau kaip 400 tradicinių ir naujoviškesnių dainų. Tai ištis monumentalus vieno kaimo dainų leidinys, iki šiol neturintis sau lygių lietuvių folkloristikoje. Kadangi J. Basanavičius neturėjo pateiktų žinių, kada tos dainos buvo dainuojamos, jas sudėjo abėcėlės tvarka. Palyginimai su kitais variantais rodo, kad medžiagos jo turėta daugiau, ne visa spausdinta.

XI tomas – „Įvairi tautosaka iš rinkinių“. Dalis šio tomo medžiagos buvo publikuota tęstiniame leidinyje „Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft“ (1884), dalis – „Aušroje“, bet daug kas liko neskelbta, pavyzdžiui, visokios įvairenybės.

XII tomas – „Juodoji knyga“. Šiame ka tik pasirodžiusiame tome visa medžiaga spausdinama pirmąkart. „Juodąja knyga“ J. Basanavičius vadino gana didelį aplanką, kuriame iš įvairių užrašinėtojų kaupė rankraščius, atspindinčius tikėjimų, burtų ir prietarų pasaulį. Didžiausia dalis – tikėjimai, prietarai, burtai, užkalbėjimai, spėjimai, liaudiški gydymai

ir pan. Čia yra ir etiologinių bei mitologinių sakmių, maldelių, giesmių, laiminimų, keiksmų... Šios rūšies tautosaka J. Basanavičius domėjosi nuo pat savo tautosakinės veiklos pradžios. Dar 1878 m. jis užfiksavo užkalbėjimą, o 1884 ir 1885 m. minėtame „Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft“ paskelbė mitinių sakmių, kuriose gausu žinių apie laumes, deives, vėją, ugnį, Perkūną, velnią. Daugiausia tokios medžiagos užrašė garsus tautosakos rinkėjas Matas Slančiauskas, buvęs itin aktyvus J. Basanavičiaus pagalbininkas ir atsiuntęs jam apie 1100 tekstų. Tuo metu, kai jis rinko burtus ir kitus maginius tekstus, šie iš tikrųjų gyvavo, M. Slančiauskas užfiksavo ir tai liudijančio konteksto. Daug tekstų atsiuntė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, nemažai – Julius Kalvaitis. Įdomių tekstų J. Basanavičius gavo ir iš kitų užrašytojų – Kristupo Jurkšaičio, Prano Virako, Motiejaus Ališausko. Žemaitiški tekstai surinkti Žemaitės.

Pasak „Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekos“ rengėjų, ši tomą rengti buvo sunkiausia. Rankraštyje nebuvo aiškios sistemos, tad medžiagą reikėjo sudėlioti taip, kad skaitytojas galėtų susirasti norimą dalyką. Todėl komentarai ir rodyklės sudaro vos ne pusę knygos.

XIII–XV tomuose spausdinami J. Basanavičiaus tyrinėjimai. XIII tomas skirtas vienai didžiausių jo studijų „Levas lietuvių pasakose ir dainose“ (pirmąsyk šis darbas paskelbtas 1907 m. „Lietuvių tautoje“). Kaip žinome, J. Basanavičius šiame tyrinėjime, kaip ir kituose, ieškojo įrodymų lietuvių tautos etnogenezei. Todėl liūto motyvą jis tiria labai plačiame kultūros lauke, pasitelkdamas ir folklorinius tekstus, ir gausias iliustracijas iš senųjų kultūrų vaizduojamosios dailės. Iki jo lietuvių folkloristikoje nieko panašaus nebuvo. J. Basanavičiui folkloras dažniausiai buvo šaltinis praeičiai pažinti. Tiesą sakant, kaip tik dėl to jis susidomėjo tautosaka ir atitinkamai ją analizavo bei interpretavo. Pasak L. Saukos, folkloro objektas dažnai jam tėra vienas iš argumentų lietuvių tautos etnogenezei spręsti. Studijos „Levas lietuvių pasakose ir dainose“ gale J. Basanavičius prieina prie išvados, kad kitų tautų pasakos apie liū-

tus negali lygintis su lietuviškomis nei skaičiumi, nei motyvų įvairumu.

XIV tome – Raštai. Pirma knyga – surinkti J. Basanavičiaus stambesni straipsniai ir studijos, publikuoti įvairiuose šaltiniuose (tai, kas skelbta kaip spausdintų darbų įvada, čia nekartojama).

Paskutiniame, XV tome – Raštai. Antra knyga – sudėti smulkesni straipsniai, recenzijos, nekrologai, pastabos autobiografijai, su tautosakos dalykais susijusios ištraukos iš užrašų knygučių. Šių knygučių esama labai daug, jose J. Basanavičius skrupulingai žymėjo visus svarbesnius gyvenimo faktus. Beje, autobiografijoje aprašyti įvykiai baigiasi 1923 m., o knygučiųė įrašai tęsiasi iki pat gyvenimo pabaigos.

Apie „Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekos“ reikšmę galima kalbėti daug ir įvairiais aspektais. Nesileisdami į ilgus apmąstymus, drąsiai pasakysime, kad tautosakininkai ir visi besidomintys pagaliau gauna visus J. Basanavičiaus sukauptus tautosakos turtus ir jo teorinius veikalus vienoje vietoje. Tai, be abejo, ne vienam tyrinėtojiui duos impulsų naujiems darbams, naujoms interpretacijoms ir, beje, naujiems ginčams su iškiliuoju mūsų praeities kultūros veikėju, kurį Algirdas Julius Greimas laikė vieninteliu lietuvių antropologu. Sakoma, kad ginčuose gimsta tiesa. Bet yra dar viena nesyk istorijos patvirtinta sentencija: „Naūja – tai gerai pamiršta sėna“.

Živilė Ramoškaitė

Jonas Balys. Raštai. Parengė Rita Repšienė, t. 1. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. – 303 p.; t. 2. Vilnius, 2000. – 391 p.; t. 3. Vilnius, 2002. – 545 p.; t. 4. Vilnius, 2003. – 291 p.; t. 5. Vilnius, 2004. – 244 p.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas šalies visuomenei įteikė gražią dovaną – penkis Jono Balio „Raštų“ tomus. Savo mokslinė veikla J. Balys jungia dvi disciplinas: etnologiją ir folkloristiką, todėl už publikuotus tomus sudarytojai Ritai Repšienei, redakcinei kolegijai – a. a. Kaziui Grigui, Vaciuui Miliui ir Leonardui Saukai, dailininkui Petrui Repšiui ir visiems, prisidėjusiems prie šių knygų leidimo, nuoširdžiai dėkingi ir etnologai. Juk daugelis užsienyje leistų J. Balio darbų buvo sunkiai prieinami ir mokslo visuomenei. Netgi Vilniuje. Nėra nė vienos bibliotekos, kurioje būtų sukaupti visi šio mokslininko darbai. Dabar jie gali būti po ranka kiekvienam, kas domisi lietuvių etnine kultūra.

Paprašytas „Tautosakos darbams“ pateikti penkių J. Balio „Raštų“ tomų anotaciją ar recenziją susimąsčiau, kaip turėtų atrodyti tokio pobūdžio rašinys. Be abejo, apžvelgti daugiau kaip pusę amžiaus kuriančio, labai įvairias lietuvių etninės kultūros sritis aprėpusio, produktyviausio lietuvių etnologo ir folkloristo mokslinę veiklą yra sunkus užda-

vinys. Kiekviena J. Balio studija yra sulaukusi kvalifikuotų mokslinių recenzijų, kuriose to meto požiūriu moksliskai nustatyta jų vertė. J. Balio kūrybinį palikimą vertinti iš šių dienų perspektyvos – galima, bet toks rašinys vargu ar tilptų į „Tautosakos darbų“ tomą, tai padaryti būtų galima tik šiam tikslui paskyrus nemažą monografiją. Todėl čia tik panagrinėsiu, kaip pateikti J. Balio darbai, nešiindamas gvildinti jų mokslinės vertės.

„Raštuose“ publikuotus darbus galima grupuoti ir chronologine, ir temine seka. Sudarytoja pasirinko antrąjį variantą, viename tome pateikdama įvairaus laikotarpio J. Balio darbų, daugmaž atitinkančių vieną ar kitą temą. Pritariu jos pasirinkimui, nes galima įsigyti tik vieną tomą, pavyzdžiui, pasakomis besidomintis skaitytojas gali rinktis tik trečiąjį. Rengiant J. Balio raštus, pasak sudarytojos, pasirinktos kultūrinio palikimo publikavimui taikomos nuostatos – tekstai pateikiami autentiški, taisytos tik aiškios korektūros klaidos, kai kur – skyryba, sudabartinta žodžių rašyba, atsižvelgiant į paties autoriaus nuostatas.